

1

28 / 1980

Slovenský národopis

Na obálke: Str. 1. Kolárovice. Osada pod Pančavou. Okr. Žilina. Foto R. Piontek 1974
Str. 4. Veľké Rovné – lazy. Okr. Žilina. Foto R. Piontek 1974

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Viera Gašparíková

REDAKČNÁ RADA
Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová,
Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera
Nosáľová, Adam Pranda, Antonín Robek

1

28/1980

Slovenský národopis

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VEDA

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

BRATISLAVA

POČIATKY ZÁUJMU O LUDOVÉ HUMORISTICKÉ PODANIA NA SLOVENSKU

VIERA GAŠPARÍKOVÁ
Národopisný ústav SAV, Bratislava

Štúdium súčasnosti zostáva stále aktuálnou úlohou pre rôzne disciplíny, medzi nimi tiež pre celú rozsiahlu a vnútorné široko diferencovanú národopisnú vedu, zisťujúcu hlboké premeny, ktorými prechádza spôsob života a kultúra ľudu. Tak isto výskumy na úseku ľudovej prózy prispievajú k plneniu tejto úlohy a z čiastkových výsledkov sa postupne skladá pestrý mozaikový obraz o tejto časti folklórnej tvorby. Obraz vyžadujúci doplnenie a spresnenie predovšetkým pokiaľ ide o tematickú šírku ústnych podaní a o ich ekológiu. Lebo neustále sa nachádza niečo nové, či už ako prejav kontinuity v podobe inovácií, alebo ako prejav diskontinuity, znamenávajú sa aj relikty dávnejšie nepodchytené, konštatuje sa miera zakotvenia jednotlivých látok v ústnom prednese alebo ich obľuba v ľudovom kolektíve, a v súvislosti s tým ich funkcia a funkcionálnosť; spresňuje sa charakteristika regionálnych i miestnych zvláštností a na tomto základe i národnej špecifickosti, potvrdzuje sa na konkrétnom materiáli, získanom v rôznych krajoch, téza o nerovnomernosti spoločenského vývoja i vo vedomí ľudu, ako sa odráža v ľudových rozprávaniach, atď.

Napriek nedokončenosti tohto výskumu, naďalej podmieňovaného a podnecovaného pokračujúcimi premenami celej spoločnosti, majú niektoré zistenia konečnú platnosť a nové pozorovania v tomto smere prinášajú len ďalšie doklady, na základe ktorých netreba závery meniť. Napríklad dnes už vieme, že najfrekventovanejšími prozaickými útvarmi sú u nás — a nielen u nás, celkový trend je doložený v súčasnom období vedecko-technickej revolúcie aj z iných krajín — humoristické rozprávania, teda predovšetkým anekdoty i trochu dlhšie skladby, ktoré označujeme ako žarty (nem. *Schwänke*, čes. *humorky*, angl. *jokes*), a vedľa nich druh rozprávání zo života (spomienkových rozprávání), ktorých veľkú časť vyznačuje taktiež humoristická náplň.

Táto skutočnosť, potvrdzovaná v ďalších fázach výskumu novými dokladmi, môže vyvolávať nesprávny dojem, že práve humor v ľudovej próze je pre svoju silnú frekvenciu súčasným fenoménom. Zdá sa totiž, že nie je porovnateľný so situáciou v minulosti, predovšetkým v období tesne pred zrodom folkloristickej vedy a v jej prvých počiatkoch, teda v posledných desaťročiach 18. a v prvej polovici 19. storočia. Aby sme vtedajší

skutočný stav ľudových prozaických podaní založených na humore postavili do správnych relácií s dneškom a aby sme si tiež vytvorili dokonalejšiu predstavu o sústave týchto rozprávání, a pokiaľ možno aj o ich životnosti či typickosti, treba urobiť podrobnejšiu analýzu. Inými slovami, je potrebné vrátiť sa do obdobia prebúdajúceho sa a prebudeného záujmu o ľudovú prózu a k zberateľským zámerom či dobovým názorom, ovplyvňujúcich šírku jej registrácie v súboroch, ktorým síce venujeme väčšiu pozornosť než prv¹, ale ktoré sme si z hľadiska druhov dodnes neusporiadali do uspokojivého prehľadu.

1

Priame správy o slovenskom ľudovom humore v ústnych prozaických útvaroch pre staršie, tzv. predvedecké obdobie folkloristického bádania, nám chýbajú. Dozvedáme sa o nich iba prostredníctvom literatúry, hlavne takej, ktorá sa označuje ako pololudová a ktorá raz inklinuje viac k profesionálnej, *vysokej* tvorbe, inokedy viac k ľudovej slovesnosti. Napriek tomu ešte donedávna sme sa stretávali s názorom, že v slovenskej literatúre sa humor (a s ním spojená satira) zjavuje dosť neskoro, až pri jej prebudení a laicizovaní. Ako prví sa spomínajú *Tablicovi Slovenští veršovci* (1805 a 1809) a *Slovenské verše Jána Čaploviča* (1822), a to vraj bol humor bez sviežosti ducha a pravého vtipu. Naproti tomu dávno pred uvedenou tvorbou pôvodnou žila v ústnom podaní humoristická a satirická próza.²

Ak dnes nesúhlasíme s takýmto názorom, nejde nám o to, že by sme lineárne a bez príslušnej diferenciacie v každom jednotlivom prípade chceli popierať prioritu ústnej tradície, ale bádateľské výsledky posledných rokov nás vedú ku korigujúcim záverom. Z množstva nájdených a stále nachádzaných zborníkov, spevníkov alebo aspoň samostatných

listov možno nadobúdať celkom inú predstavu o slovenskej humoristickej a satirickej produkcii od 16. do polovice 19. storočia.³ Tieto rukopisné doklady sa dosiaľ mohli zverejniť len z menšej časti, ale i tak môže už dnes folkloristika s prospechom ťažiť z doterajších poznatkov literárnej histórie a zároveň posudzovať mnohotvárnosť a zložitosť vzájomných vzťahov literatúry a ľudovej slovesnosti, ktoré sa zreteľne odzrkadľujú práve v humore. Ilustrujeme ich aspoň niekoľkými príkladmi.

Najskôr z 18. storočia pochádza *Zborník Adama Szelchányiho*, v ktorom nás vari najviac zaujme bájka *O valachoch a oráčoch*:

*Jeden chlapec v háji pásł svoje ovce,
lidé v ten čas žali na polích svých
ovse.*

*Vybehl nekolikrát ven z toho háje,
prosíc jich proboha, spaté ruce maje,
by jej šli retovať, že vlk ovce dlávi
a že již ježno čtveru odkúsil přeč
hlavy.*

*Lidé, mu veríce, do háje beželi.
Když do háje prišli, ovce si leželi
a chlapec se skoval, oklamajíce jich,
potom vybehl ven, robil nad nimi
smích.⁴*

Stačí odcitovať týchto prvých desať veršov, aby sme si pripomenuli širokoďaleko známú a v obecnom povedomí hlboko zakotvenú humoristickú príhodu, ktorú nájdeme v medzinárodnom katalógu ľudových rozprávok od Antti Aarneho a Stitha Thompsona pod číslom 1333 a s týmto registrom: *Ovčiar, ktorý kričal „Vlk“ príliš často*. Keď vlk skutočne príde, nikto mu neverí. — Bolo by mylné usudzovať, že základom slovenskej veršovanej skladby je folklórna tradícia. Ako tiež uvádza medzinárodný katalóg (ďalej obvyklá skratka AaTh), prameňom sú *Ezopove* bájky a z nich vychádzajú aj iné texty *Szelchányiho* zborníka.⁵ Pravdepodobne časté

spracovanie látky o prešibanom ovčiarovi prispelo k rozšíreniu žartu v ústnom podaní.

Úplne opačná situácia nám vyvstáva pred očami, keď sa začítame do zborníka, ktorý sa spája s menom Jána Sekáča zo Šaštína bez toho, že by sa presne mohlo povedať, či on bol autorom sto štrnástich veršovaných skladieb alebo iba ich odpisovateľom.⁶ Obvykle sa uvádza v stručnejšom názve *Laskavé karhání smíšnopochabných svetských mravův* a pochádza z roku 1800. Nachádzame tu okrem iného i dosť rozsiahle texty obsahujúce niekoľko desiatok veršov, ktoré korešpondujú s ľudovou prózou. Máme tu na mysli predovšetkým dve rýmované skladbičky, z ktorých jedna sa nazýva *Zlé svedomí vždy se domnívá, že o nem jest reč*, a druhá *Fortíl čudný vyživeňá*.⁷

Pri prvom texte nie je ťažké rozpoznať, že nejde o nič iného ako o tú istú látku, ktorú obvykle v podrobnejšej sujetovej výstavbe spracúva ľudová rozprávka, známa v rozmanitých obmenách po celom svete. Pevné miesto zaujala aj v slovenskej tradícii, kde všetky jej varianty zhrňujeme pod názov *Domnelý hádač* (vo folkloristickej literatúre sa používa aj označenie *Doktor Vševed* podľa rozprávky bratov Grimmových a toto pomenovanie prešlo pod číslom 1641 taktiež do katalógu AaTh). Hrdina sa najčastejšie menuje Cvrček alebo Rak, a podľa toho či onoho priezviska sa rozličné verzie niekedy aj nazývajú.⁸ V zmienenej veršovanej skladbe však domnelý hádač nemá žiadne meno, a preto záverečná pointa s rakom či cvrčkom, ktorých má uhádnuť, chýba. Ale napriek tomu príslušný text zborníka z roku 1800 je v tesnom zväzku s ľudovou tradíciou. V bývalej Zemplínskej a Šarišskej stolici boli na rozhraní 19. a 20. storočia zapísané dva varianty o farárovi, ktorý prorokuje z čarodejnej knižky, a o jeho kaplánovi.⁹ Podľa týchto záznamov nakoniec faru podpálili,

s ňou zhorela i čarodejná kniha — v zborníku z roku 1800 všetky farárove knihy —, a pretože sa bez kníh prorokovať nedá, zbavil sa farár nebezpečenstva, že sa príde na jeho podvod. Keby sme vedeli len o týchto dvoch zápisoch z ústnej tradície na Slovensku, mohli by sme pripustiť, že sa v nej odrazila znalosť veršovaného textu. Avšak o zapálenej fare a zhorenej čarodejnej knihe sa dočítame aj v rozprávkach z Haliče, v jednom texte z Tešínska a napríklad dokonca až z Cejlónu.¹⁰ Uzatvárame teda v tom zmysle, že skladba *Zlé svedomí vždy se domnívá, že o nem jest reč*, vznikla na Slovensku podľa skutočného ústneho podania a predkladá nepriame svedectvo o jeho existencii.

O podobnom včlenení folklóru do literatúry môžeme uvažovať v spojitosti s druhou skladbou *Fortíl čudný vyživeňá*. Tu nás zaujme už umiestnenie príbehu — jeho hrdina, tahtikár Holdoš, pochádzal z Preserán v bývalej Nitrianskej stolici. Avšak lokalizácia môže byť aj druhotná a obvykle sa tak adaptuje do miestnych pomerov medzinárodne rozšírená látka. Takúto látku citovaný príbeh ostatne tiež spracúva. V odbornej literatúre sa označuje ako *Šikovnosť a ľahkovernosť* (AaTh 1539) alebo podľa najčastejšej, spravidla prvej epizódy *Klobúk všetko platí*.¹¹ Ale práve túto epizódu o zdanlivo zázračnom klobúku, ktorý od šibala kúpia ľahkoverní mäsiari, nenájdeme v prozaickom fonde, podchytenom Jiřím Polívkom v *Súpise slovenských rozprávok*. Chýba v ňom i druhá polovica rozprávania, o zdanlivo čarovnej paličke, ktorá má vzkriesiť mŕtvych. Zdalo by sa teda, že veršované rozprávanie o Holdošovi z Preserán nevyšlo zo slovenskej tradície a že jeho prameň bol pravdepodobne iný. Lenže neskoršie výskumy, hlavne zberateľská akcia organizovaná od roku 1928 prof. Frankom Wollmanom, dokladajú výskyt tohto humoristického typu na našej pôde.¹² Jeho prázdne miesto v Po-

lívkovom Súpise sa dá vysvetliť i tým, že sa mu nevenovala zberateľská pozornosť, lebo medzi ľudom koluje i v obšcennej podobe, ktorá nechýba ani v starobylej veršovanej skladbe.

Zvlášť často komunikujú s ľudovou prózou texty zo zborníka *Anecdota*, ktorý pochádza od Štefana Kubinyiho a ktorý bude zrejme mladší než predchádzajúci — vznikol asi niekedy v prvej polovici 19. storočia. Právom sa predpokladá, že jeho zveršované anekdoty a humoristické príbehy (facécie, švanky) do neho neraz prešli z vtedajšieho slovenského rozprávačského repertoáru.¹³ Na tomto mieste ich prirodzene nemôžeme všetky vypočítavať, ba dokonca ani ich komentovať v takej miere ako predchádzajúce ukážky. Pre väčšiu názornosť odcitujeme aspoň jeden text za mnohé:

„Kelko jest Bohú?“ knez se Cigána
zeptal.

Na to jen Cigán: „Jeden,“ odpověď
dal.

„Než v kelko osobách?“ Neznal
pověděl,
vždy jen dve povedal: „Otec a Duch
svatý.“

Knez: „Až si budeš moct toto
zachovati,
že jsou tri osoby: Otec, Syn, Duch
svatý,
keď druhýkrát přijdeš, dám ti kilu
žita.“

Cigán přijde a hned kilu žita pýtá,
že se už naučil. Knez se ho opýtá:
„No kelko jest osob?“ On zas jen dve
čítá:

„Bůh Otec a Bůh Duch svatý.“ A knez
zase:

„A kdeže ti je syn?“ jeho opýtá se.
Cigán: „Tu v pitvore,“ odpoví knezovi,
„stojí s vrecom pre to žito už
hotový.“¹⁴

Opäť nás nesmie mýliť, že túto anekdotickú historku nenájdeme v Polívkovom Súpise slovenských rozprávok.

Stretávame sa s ňou však neraz v teréne, a bola aj zapísaná v dvoch variáciách v priebehu zmienenej wollmanovskej akcie.¹⁵ Ide opäť o internacionálny sujet — v AaTh má vyhradené číslo 1833 B a obvykle mu dávame pomenovanie podľa farárovej otázky *Kde ostal syn (otec)?* Naproti tomu iná historka, tentokrát tzv. kocúrkovská, je doložená už v Polívkovom Súpise dvoma variáciami,¹⁶ ktoré sa obsahovo úplne kryjú s veršami z toho istého zborníka¹⁷ a rozprávajú zhodne o posúvaní kostola na vhodnejšie miesto. Ako dosvedčujú i novšie zápisy zo slovenskej ľudovej slovesnosti, vyznačujú sa všetky tieto varianty sujetovou ustálenosťou, a to i v takom detaile, akým je motív hrachu, na ktorom sa má kostol odsunúť.¹⁸ Táto jednotnosť viedla tiež k názvu pre tento typ — *Kostol na hrachu* (okrem toho sa používa i pomenovanie *Kostol sa potíska*,¹⁹ v AaTh má historka ako číslo 1326 názov *Posúvanie kostola*).

Potiaľ príklady komunikácie slovenského prozaického folklóru humoristického zafarbenia s veršovanou literárnou tvorbou, ktorej neraz možno dávať prívlastok poloľudová, čím sa už vlastne signalizujú vzájomné vzťahy. Zároveň sa však tento zväzok dá sledovať aj pri prozaických literárnych výtvoroch tej doby. Niektoré z nich majú dokonca epicky prepracovaný tvar. To platí predovšetkým pre zábavné rozprávanie Juraja Fándlyho v knihe *Dúverná zmlúva medzi mníchom a diablom* (1789). Pri čítaní humoristického príbehu o kveštárovi „zakliatom“ na somára²⁰ si nevyhnutne vybavíme početné variácie, ktoré poznáme z folklóru rozličných národov a ktoré AaTh zahrnuje pri čísle 1529 pod názov *Zlodej kričí, že bol premenený v koňa*. Znovu môžeme usudzovať na včlenenie folklóru do literatúry — slovenský autor prevzal látku do svojej knihy pravdepodobne zo slovenskej tradície. Rozhodujúca tu nie je skutočnosť, že na slovenskej pôde sme túto

tému pri terénnych výskumoch nezaznamenali a že nebol ani v minulosti urobený jeho zápis. Nemožno vylučovať jeho dočasné vymiznutie zo živého rozprávačského repertoáru, môže prirodzene ísť aj o náhodu, ak sme sa s ním nestretli, a predovšetkým treba mať na pamäti prvotný, nesústredený zberateľský záujem o humoristické rozprávanie.

Nemožno zabúdať ani na staré rukopisné zborníky, predovšetkým na *Kúsky klerikú pro zábavku laikú* najskôr z druhej polovice 18. storočia, a potom na dva asi z jeho konca — jednak na *Ostrovtipné nápady a veliké cigánství i hádky*, jednak na *Lajster všelijakých kratochvilných histórií*. Nad ne však vyniká kniha *Veselé účinky a řečení* (1795) od Jozefa Ingáca B a j z u. V svojej dobe bol tento súbor nesporne populárny, o čom svedčí nielen jeho vplyv na dva práve citované zborníky, ale aj na uvedený zborník Jána Sekáča. Pre význam Bajzovej zbierky sa pri nej pozastavme a citujme podľa nového vydania z 500 textov aspoň 71. historiku s názvom *Vždy naprotiveň činila*:

Padla manželka ktoréhosi manžela do potoka a utopila sa v ňom. Keď ukázali manželovi, kam padla, on čítial hľadal telo nie dolu, ale hore proti potoku. A keď mu povedali, čo, či azda blaznie, odpovedal:

„Kým bola živá, vždy naprotiveň činila, nazdávam sa teda, že aj po smrti proti vode tenúla.“²¹

Aj tento príbeh mal široký ohlas a dokladá ho okrem iného i jeden z niekoľkých rukopisných zborníkov 19. storočia, *Všelijaké rozličné rozprávky k zabavení Jána Jamricha ml. z rokov 1832—1833*, a to textom, ktorý začlenil J. Polívka do svojho *Súpisu*.

Jednomu mešťanovi upadla manželka do vody a zatopila sa; tu príjda manžel k místu tomu, kdež manželka jeho

milá vpadla do vody, šel muž hore potokem a hledal ji. Lidé pristožící volali na neho, co robí a co ji potokem hore hleda, že to jest naopak, a on odpovedel:

„Ach, lidé, vy nic neznáte, ona všechno naopak v svém životě robila, tak myslím, že se i po smrti s nů naopak deje.“²²

V tejto jednoduchej forme je historika u nás ešte dodnes obľúbená a okrem toho býva i súčasťou zložitejšieho rozprávania o nevernej žene, ktorá chcela oslepiť svojho muža.²³ Napriek tejto popularite našej látky sme prinajmenšom v pochybnostiach, či môžeme pripúšťať, že Bajzov text odzrkadľuje rozprávanie, ako žilo medzi slovenským ľudom. Skôr máme sklon tvrdiť opak a predpokladať pôsobenie Bajzovho textu alebo niektorého jeho odpisu či variácie na ľudovú tradíciu. Bajza potom sám mohol sujet prevziať odinakiaľ, lebo látka sa v minulosti často spracúvala a prechádzala — ako ostatne vtedy bývalo zvykom i dokladom širokých znalostí — zo zborníka do zborníka. Nachádzame ju u Jacques de Vitryho (zomrel 1240) v jeho zbierke exempli, ale už aj u poetky Marie de France v 12. storočí, a je nevyhnutné ísť aj naspäť k starším súborom bájok, napr. k anglosaskému spracovaniu u Romula; pre svoj rozmariný, svetský základ nemohla uniknúť pozornosti ani renesančných autorov.²⁴ Najskôr z nemeckej zbierky facécii prenikla historika aj k nám: ako typ ju možno pomenovať *Žena spadne do prúdu* (podľa AaTh 1365 A).

Toľko upozornenie na stále obnovovanú existenciu príbehu v dávnej minulosti, a to už ani nemusíme prihliadať na podobný motív, ako nám ho podáva *Tripitaka*, kniha sto rozprávání, preložená zo sanskritu v roku 492. Tento odkaz na prvé štádium nás však privádza na myšlienku, či motív, ako ho poznáme z piateho storočia, je skutočne prvopo-

čiatkom a či by sa prvopočiatok mal vidieť nie v písomnom dokumente, ale v ešte staršom ústnom podaní. Nie je v našich možnostiach na tomto mieste problém vyriešiť a navyiac táto otázka na prvý pohľad zdá sa odťažitá, príliš vzdialená nášmu úsiliu o vystihnúť predpokladanej existencie humoru v slovenskej ľudovej próze. Napriek tomu práve od tejto otázky treba vyjsť, aby sme mohli uzavrieť:

Pre moderné folkloristické bádanie nie je rozhodujúce, čo bolo na počiatku, či písané alebo hovorené slovo. Rovnako nie je dôležité, aké boli medzičlánky, kým sa humorné rozprávanie dostalo do ústneho procesu, napríklad z akej literatúry prešli do slovenského folklóru látky, o ktorých sme dosiaľ hovorili a ktoré sa z ústnej tradície dostali do toho-ktorého zborníka alebo knihy a predznamovali nám tak svoju existenciu v ľudovom prostredí ešte skôr, než sa rozvinula uvedomelá zberateľská činnosť. Tým však nijako nemienime tvrdiť, že takéto zistenia možno púšťať zo zreteľa. Cenný je napríklad fakt, že u nás už v 14. storočí bolo zaznamenané exemplum, v ktorom šibal pri spovedi ukradne farárovi mešec s peniazmi.²⁵ Toto rozprávanie stratilo neskôr svoju funkciu a stalo sa humoristickou historkou, ktorej variácie pozná i súčasné slovenské podanie (porov. AaTh 1807).²⁶ Skrátka, nie je natoľko dôležitý pôvod určitej látky, ale jej život v ľudovom spoločenstve a jej prispôsobenie miestnym podmienkam, a uskutočnenie týchto procesov nám umožňuje hovoriť i o slovenskom ľudovom humore aj vo folklórnej próze.

Zatiaľ čo predchádzajúce príklady nám podávali iba nepriame, sprostredkované svedectvo o humore v slovenských ľudových rozprávaniach, možno priame svedectvo zaznamenať až neskôršie. Pokiaľ je nám známe, prvý priamy doklad poskytuje reminiscencia Jonáša Čaplíča, ktorý v liste

synovi Jánovi zo dňa 22. septembra 1819 podal príbeh uchovaný v pamäti zo svojej mladosti — o prerábaní starých kožuchoch na nové.²⁷ Porovnanie s ďalšími variantmi tej istej témy preukazuje sujetovú autentickosť príbehu alebo jeho obsahovú zhodu s ústnym podaním.²⁸

Ďalšie priame správy o slovenských ľudových humoristických rozprávaniach dostávame neskôršie, až vtedy, keď sa cieľavedome prišlo k zberu ľudovej prózy.

2

Cieľavedomý zber ústnych rozprávání, t. j. v najširšom zmysle slova ľudových, spadá do obdobia, keď sa formovala folkloristika ako veda. Lenže spočiatku, do prvých desaťročí 19. storočia, sa u nás sústredená pozornosť upierala na inú kategóriu ľudovej slovesnosti než na prózu, totiž na ľudovú pieseň, tak ako tomu bolo vôbec u mnohých európskych národov. Pod Herderovým vplyvom zasahujúcim priamo alebo sprostredkované aj mnohé slovanské národy, sa predovšetkým pieseň považovala za spoľahlivý „hlas národa“. Tento hlas bolo treba pozdvihnúť a príslušne akcentovať, aby sa výdatnou mierou podporil proces, akým bolo národné obrodzenie. Napriek tomu práve i cez pieseň viedla cesta k pochopeniu hodnôt ukrytých v próze, keď jej útvary korešpondovali s piesňovými skladbami alebo sa s ňou zhodovali iba v niektorých prvkoch. Na tieto súvislosti odkazoval Ján Kollár v svojich *Národných spievankách*, všimol si pritom zvlášť povestové podania a tu sa zameriaval predovšetkým na slovenské bájoslovie.²⁹ V takto rozšírenom záujme sa však ešte nemohol vytvoriť priestor na podchytenie slovenského ľudového humoru.

Začiatkom štyridsiatych rokov minulého storočia sa u nás od orientácie na povest prešlo k orientácii na rozprávku.

hlavne čarovnú. Keď potom roku 1845 vyšla prvá slovenská zbierka rozprávok, *Slovenskej povesti* Janka R i m a v s k é h o, nenašlo sa medzi desiatimi číslami ani jediné miesto pre rozprávania humoristicky ladené.³⁰ Podstatne sa situácia nezmenila ani krátko nato, keď Ludovít R e u s s so svojimi priateľmi pripravoval novú zbierku. Pravda, o tomto podujatí, ktoré sa pre nepriaznivé pomery neuskutočnilo, nemáme celkom presnú predstavu. Ale zachoval sa úvod, napísaný roku 1849, a z neho možno usudzovať, že ani v pripravovanej knihe by sa opäť neboli uplatnili žartovné prozaické skladby. Okrem toho s plánom celkom určite súvisí obšírny zoznam rozprávok prevažne s ich obsahmi, podľa ktorého malo dielo počtom rozprávok viac než desaťkrát presiahnuť zbierku Rimavského.³¹

Hoci tentoraz humoristická rozprávka nebola úplne vylúčená, zostala v celkovej osnove knihy okrajovým javom. S naprostou spoľahlivosťou môžeme povedať, že do pripravovanej zbierky bola zahrnutá iba jediná vyslovene humoristická rozprávka, nazvaná *Pravda* v podstate spracováajúca známú látku o domnelých prorokoch v koženom vreci (AaTh 1535). Ak prijmeme chápanie humoru u Pavla D o b š i n s k é h o,³² možno medzi *žartami* menovať i čarovnú rozprávku, nazývanú *My traja bratia* (AaTh 360). Úplne bokom treba nechať text o ženských sľuboch, o ktorom sa podrobnejšie zmienime v súvislosti s *Codexom tisovským*, a zo zoznamu do úvahy prichádzajú nanajvýš ešte dva texty. Pre prvý — *Vajce, rak, kohút* — však v zozname chýba jeho obsah a ani sa neodkazuje na rukopisnú predlohu, takže jeho humoristické založenie iba tušíme, a to podľa iného slovenského spracovania z okruhu rozprávok o zvieratách — o vajci, ktoré išlo na vandrošku (AaTh 130). Pri druhom názve — *Mechúrik, myš, žaba, had, líška, vlk* — je uvedený: Bájka. Zvery cestu konajú.

Pravdepodobne mal zostavovateľ zoznamu na mysli zápis v *Codexe revúckom C*, ktorý (taktiež AaTh 130) možno iba s toleranciou pokladať za humoristicky zafarbenú rozprávku. (Okrem toho sa zachoval ešte iný, tou istou rukou písaný *Obsah povestí ponapravených (conferovaných) a do tisku prihotovených*; medzi dvanástimi výťahmi rozprávok sa však nevyskytuje ani jedno humoristické podanie.)

L. R e u s s nakoniec rezignoval na vydanie súboru slovenských rozprávok, ale myšlienka pretrvávala a ujal sa jej August Horislav Š k u l t é t y, ku ktorému sa pridala horlivý zberateľ Pavol D o b š i n s k ý. Ak uvážime nadväznosť na nerealizované dielo, potom neprekvapí, že pri ich zbierke *Slovenské povesti*, vydané v rokoch 1858 až 1861 a stojacej počtom 64 textov približne uprostred medzi Rimavského zbierkou a Reussovým zámerom, bola humoristickej rozprávke prisúdená úloha skromnej populšky v ústraní. Výrazné rozprávania toho druhu nachádzame tu totiž iba dve, *Dvã šibalci* (AaTh 1525 N + 1654) a *Či še hnevace?* (AaTh 1000 ako základný rozprávačský typ, ku ktorému potom pristupujú ďalšie motívy). Treba však tiež uviesť, že tu bola zahrnutá i čarovná rozprávka *My trã bratã*, z hľadiska humoru iba okrajová.

Prečo sa do zbierok tlačených či do tlače pripravovaných nemohli výraznejšie presadiť humoristické rozprávania? Zanedbávanie tejto časti rozprávačského fondu ak nie priamo jej odmietanie, pochopíme, keď si uvedomíme, akú funkciu plnila ústna slovesnosť v období národného obrodzenia aj u nás. O niečo neskoršie nielen pieseň, ale tak isto povest' platila za hlas národa, lebo podľa vtedajších názorov siaha ďaleko do minulosti, až k samým koreňom národnej existencie. Ak historizmus predstavoval pevnú zložku obrodeneckej ideológie, tak argumentom mohla byť práve povest'. Taktiež rozprávkové útvary siahali —

hoci na Slovensku nám chýbajú priame dôkazy o pôsobení vplyvu bratov Grimmovcov — do hlbkej dávnovekosti. Okrem toho spĺňali náročné kritériá, a pretože stáli z celej ľudovej prózy po umeleckej stránke na najvyššom stupni, hľadalo sa na ne, a nebolo to inak ani pri ľudových piesňach, ako na umenie nielen pravé a nefalšované, ale súčasne dokonalé, ako na vzor hodný nasledovania.

Z takzvaného apriórne estetického, v podstate romantického pojmu ľudovosti, dlho platného a neraz prežívajúceho až do prítomnosti,³³ sa pochopiteľne vymykali rozprávania s humorom drsným až frivolným, ale napriek tomu tak potrebným v živote ľudu, v jeho nie veľmi radostnom údele. Na jednej strane vtip a žart vyvolával úsmev na tvári, bol zdrojom nenútenej zábavy, ktorou sa odreagovávali denné starosti. Pomáhal zachovať ohrozenú alebo dokonca najsť stratenú rovnováhu. Na druhej strane satira či irónia, neraz obrátená proti pánom, pomáhala získavať prevahu nad nimi, a tým tiež posilňovala nádej a vieru v lepšiu budúcnosť. Nemožno tvrdiť, že postoj prvých zberateľov, presnejšie povedané upravovateľov a vydavateľov ľudovej prózy u nás, bol k všetkým týmto rozprávaniam vyslovene negatívny. Úplne odmietali iba to, čo mohlo disharmonovať s ich chápaním ľudovej slovesnosti ako neskazeného umenia. Vo svojich definitívnych štylizáciách, vybraných pre tlač, neprihliadali na tie výtvory, v ktorých ako by stále ešte zaznieval uvoľnený a neviazaný tón, taký príznačný pre renesančnú etapu a nachádzajúci stále miesto v uvedených rukopisných zborníkoch. Humorné rozprávania, do ktorých tieto rušivé momenty prenikli, objavujú sa v zbierkach určených pre vydanie úplne výnimočne, keď sa svojou ornamentálnosťou a pomerne zložitou výstavbou kryli s rozprávkami predovšetkým čarovnými alebo ich pripomínali. Bokom teda nevyhnutne zo-

stávali rozmarne kúsok prevažne anekdotického charakteru, ktoré v danom období kolovali medzi ľuďom v neprebernom množstve.

Naše tvrdenie o vtedajšej životnosti vyslovene humoristických rozprávanií alebo aspoň s humoristickým zafarbením nie je len domnienkou alebo nepodloženou tézou. K záveru o živej frekvencii žartovných miniatúr dochádzame už na základe analógií — ak o obľube prozaických žartov v ľudovom kolektíve prinášajú správy spisovateľa a zberateľa tých čias z rozličných krajín, potom sa dá usudzovať na popredné pozície tej časti repertoáru i na Slovensku.³⁴ Možno sa však oprieť ešte o niečo presvedčivejšie ako len o čistý predpoklad. Dôležité sú sprostredkované svedectvá, o ktorých sme hovorili v prvej kapitole, a táto línia pokračuje rovnako v priebehu 19. storočia v podobe rukopisných zborníkov, hoci vôbec nie všetky ich texty možno určiť ako odlesk ústneho podania a prameň treba vidieť v tlačenej predlohe. Avšak najdôležitejší doklad o silnom výskyte humoristických podaní v ľudovom prostredí, a to doklad priamy, nám poskytujú ďalšie rukopisné súbory, ktoré sa od predchádzajúcich líšia tým, že v nich v oveľa väčšej miere môžeme vidieť odraz skutočného ľudového podania. Vznikali totiž z vedomého úsilia o zachytenie ústnej prozaickej tradície.

Tieto ďalšie rukopisné súbory, ktoré sa označovali — ak necháme zatiaľ bokom iné rukopisné zbierky — jednak ako *Zábavníky* a jednak ako *Codexy*, neváhame pre ich značný počet, pre snahu o relatívne presné zápisy, pre vzájomné vzťahy mnohých textov, ale na neposlednom mieste i pre skladbu zachyteného materiálu označiť za slovenské špecifikum. Zberateľský záber tu totiž dosiahol značnú šírku a nevyčerpávali ho len rozprávky, i keď práve na ne sa sústreďovala pozornosť. Okrem najrozmanitejších rozprávok, prirodze-

ne s dôrazom na žáner čarovný (zázračný), nachádzame tu humoristické rozprávania a anekdotické či satirické útvary.

Všetky tieto súbory sú, ako je známe, výsledkom nadšenej práce zberateľov tzv. štúrovskej generácie. Skutočným zakladateľom a inšpirátorom zberateľského úsilia bola osobnosť stále nedocenená — Samuel Reuss. Jeho vplyv nezasiahol iba vlastných synov, ale aj celý rad zapisovateľov ľudovej prózy na Slovensku, od Janka Francisciho-Rimavského cez Augusta Horislava Škultétyho po Pavla Dobšinského a ďalších. Práve S. Reuss prišiel s myšlienkou dávnovekosti slovenských rozprávok „prenášaných od vnuka na vnuka“ a dávajúcich kľúč k poznaniu národného života Slovákov.³⁵ Predovšetkým odtiaľ preferencia tohto umelecky najvyzrelejšieho prozaického druhu. Len tak si možno vysvetliť, prečo vlastné humoristické podanie, celkovo vzácné v rámci „klasických“ rozprávok, nemohlo nájsť žiadne uplatnenie v zbierke J. Rimavského a prečo iba celkom výnimočne sa naň prihliadlo v projekte L. Reussa i v spoločnej zbierke A. H. Škultétyho a P. Dobšinského, hoci mali k dispozícii *Zábavníky* i *Codexy* a práve z nich čerpali. Nie je nezaujímavé si povšimnúť, že pri výbere neraz k textom z týchto súborov pripísali poznámku o nevhodnosti, čím vylúčili tieto záznamy. Nepriaznivý osud tak dopadol na mnohé humoristické skladby, ktorých pravý význam zostával vtedy ešte skrytý.

Vo všetkých *Zábavníkoch* či *Codexoch* sa neprejavuje rovnaký zmysel pre rozprávania s humoristickým podkladom či zafarbením. Záleží tu predovšetkým na zberateľoch samých — tieto podania zapisovali, ako sa zdá, vtedy, ak ich nezasiahla žiadna z teórií či v danom prípade si ju nepripúšťali a bokom zostával i vplyv myšlienok samotného S. Reussa. A tak humorné ladenie

v nich vystupuje do popredia niekedy viac, inokedy menej.

V prvých dvoch dieloch *Prostonárodného zábavníka* (s prívlastkom bratislavský podľa miesta vzniku) z rokov 1842—1843 nájdeme medzi 36 textami 7 humoristických rozprávok: o sýkorke a vlkovi (AaTh 223 + 248), o dvoch študentoch na nocľahu v krčme (porov. AaTh 1544) — táto prozaická látka sa pre svoje obscénne črty už vopred vymykala z prípadného knižného zverejnenia a zostávala ojedinelá i medzi neskoršími zápismi; ďalej o hlupákoch, ktorí jeden druhého chytajú za nohu, aby sa z vysokého duba dostali do neba (AaTh 1250); o krave zdedenej a predanej zbutlavenému stromu (najmä AaTh 1643), o putujúcej mŕtvole (AaTh 1536 A) a o dvoch šibaloch. Táto posledná rozprávka sa tu objavuje v dvoch úplne odlišných spracovaniach, takže usporiadateľ oboch dielov, Janko Francisci, ktorý dbal na to, aby sa rozprávkové látky neopakovali, nemusel vylučovať druhé, vo fabule jednoduchšie znenie (AaTh 1654) — prvá verzia je značne zložitejšia (AaTh 1525 N + 1641 + 1654), navyše sa v nej ozýva hlavne rozprávka o domnelom hádačovi — doktorovi Vševedovi (AaTh 1641).

V treťom a štvrtom diele *Prostonárodného zábavníka*, spísaného najmä pod vedením Ludovíta Reussa pre slovenskú mládež v Levoči (odtiaľ označenie levočský) v rokoch 1844—1845, stúpol počet látok, ktoré raz viac a inokedy menej môžeme považovať za humoristické, na 12. Avšak toto zvýšenie je dosť neúmerne značnému rozsahu oboch dielov — dohromady prinášajú 105 textov a týmto počtom prevyšujú ostatné rukopisné súbory, o ktorých teraz hovoríme.

V piatich prípadoch sa tu stretávame s humoristicky podfarbenými látkami, najprv v rozprávke o zvieratách, v ktorej medveď poznáva silu človeka (AaTh 157), ďalej v jednoepizodickej rozprávke o hlúpych čertoch (AaTh 1061), zarámo-

vanej do schémy o panne unesenej do pekla, potom v novelistickej rozprávke, prepísanej z *Codexu revúckeho A*, o múdrej dcére (AaTh 875), v čarovnej rozprávke nazývanej *My traja bratia* (AaTh 360) a znovu v rozprávke o zvieratách, prevzatej tentoraz z *Codexu revúckeho C* a rozprávajúcej o putovaní Mechúrika a jeho kamarátov (AaTh 130). Ostatných sedem textov prináleža do okruhu typických humoristických rozprávok a spracúvajú sa v nich tieto subjekty: traja kamaráti ľstou získajú mäso, víno a zemle (v poľskom katalógu J. Krzyżanowského³⁶ typ 1550), pričom do rozprávania vstupujú ešte ďalšie motívy, hlavne o majstrovskom, šikovnom zlodejovi (AaTh 1525 D), o dvoch šibaloch (AaTh 1654), o krádeži počas kázne (AaTh 1831) a o domnelom hádačovi — doktorovi Vševedovi (AaTh 1641); ďalej traja vandrovníci oklamú krčmára a nemusia platiť útratu (AaTh 1565), princeznu prostý hrdina z ľudu rozosmeje rozprávaním komických príhod (AaTh 1642) — text je prevzatý z *Codexu revúckeho A* —, opäť sujet o dvoch šibaloch (AaTh 1525 N + 1654), o nedobrej žene, ktorá chcela svojho muža oslepiť, a jej muž, keď sa utopila, ju musel hľadať hore vodou (AaTh 1380 + 1365 A), potom o domnelých prorokoch v koženom vreci (AaTh 1535) — táto rozprávka sa malými odchýlkami líši od verzie v *Codexu revúckom C* — a nakoniec znovu o domnelom hádačovi alebo doktorovi Vševedovi, lenže tentoraz látka vstúpila do iných súvislostí úvodom o čižmárovi, ktorý sa nemohol spoznať, keď ho preobliekli do kňazského rúcha, a ktorého pri kázani vyhнали z kazateľnice (celková osnova AaTh 1825 C + 1284 + 1641).

Najviac podaní s humorným základom či s dosť zreteľným humorným náznakom obsahuje piaty diel *Prostonárodného zábavníka*, zostavený roku 1844—1845 v Štiavniči. Nachádzame ich tu 14, teda viac než štvrtinu z celkového poč-

tu. Avšak nielen toto číslo, i skladba podchyteného fondu so žartovnou a vtipnou náplňou naznačujú, že sa do piateho dielu *Zábavníka* viac než do ktoréhokoľvek iného rukopisného súboru premietol stav vtedajšej rozprávkovej tradície. Mohlo sa tak podľa našej mienky stať preto, že práve prispievateľov do tohto zväzku nezasiahla dobová teória alebo sa jej zbavili a zapisovali všetko, čo sa medzi ľuďmi rozprávalo.

Čo sa týka sústavy humorných látok, svedčí o výnimočnom postavení *Zábavníka štiavnického* predovšetkým rad krátkych útvarov anekdotickej povahy, teda skladbičiek v ľudovom spoločenstve najfrekvencovanejších. Dva z nich patria do tradičnej zásobnice tzv. kocúrkovských historiek: hlupáci tisnú kostol (AaTh 1326), žena bije kvočku, že nedáva kurencom cicať, a crmomani nafaňujú brvno (v tomto texte sú vlastne vedľa seba postavené dva príbehy — AaTh 1204** + 1244). V jednej — o opilcovi, ktorý sa nemôže utopiť, pretože už do neho nevojde žiadna voda — sa odráža renesančná facécia (v Thompsonovom *Motif-Indexe*³⁷ J 2282). Pre dva príbehy zatiaľ nepoznáme blízke obdoby: Nikde nemôžeme zaradiť anekdotu o šatoch na splátku; anekdota o tom, čo je kde nového, sa dá pričleniť nanajvýš len na porovnanie k ľživej rozprávke (AaTh 1931). Ak sme našli v prvom diele *Prostonárodného zábavníka* jednu historku, ktorá pre svoj obscénny ráz nemohla prejsť z rukopisnej podoby do tlačenej a pre ktorú u nás ani neskoršie sa nezaznamenali varianty, tak teraz môžeme pripojiť ešte dva texty: študent poslaný do Ríma nemá jesť mäso, ani piť víno, nemá spať v perinách ani so ženou (AaTh 1807 B), páter a vdova pri pašijách v kostole spievajú o neuskutočnenej schôdzke (Krzyżanowski 1831 D). Ďalšie rozmarné záznamy spadajú do rôznych rozprávkových skupín. Príkladom čierneho humoru je podanie o vrabcovi, hladnom psovi

a sedliakovi (AaTh 223 + 248), ďalej tu zisťujeme vzácnu novelistickú rozprávku o vymenených ženách (AaTh 905A*), rozprávku z cyklu pretekov v klamaní (AaTh 1920 C + 852) a typické humoristické rozprávky, jednak o princeznej, ktorú prostý hrdina z ľudu rozosmial rozprávaním komických príhod (AaTh 1642), jednak motívy z okruhu látok o hlúpom čertovi — tie sa včleňujú do rozprávky o domnelom hrdinovi, ktorý preľstí družinu obrov alebo zbojníkov (základný typ AaTh 1640) a tiež do dvoch variantov s rámcom stávkky o nos (základný typ AaTh 1000).

Na rozdiel od *Zábavníkov* zaznamenávajú *Codexy* podstatne menej humorných rozprávání. Napriek tomu prvý, *Codex revúcky*, na ne pôsobil. Presnejšie, jeho vplyv sa prejavil v treťom a štvrtom zväzku, v tzv. *Prostonárodnom zábavníku levočskom*. Ako sme uviedli, do neho z *Codexu revúckeho A* prešli rozprávky o múdrej dcére (AaTh 875) a o princeznej, ktorú prostý hrdina z ľudu rozosmial rozprávaním komických príhod (AaTh 1642), z *Codexu revúckeho C* rozprávka o putovaní Mechúrika a jeho kamarátov (AaTh 130) a po určitých zmenách možno i text o domnelých prorokoch v koženom vreci (AaTh 1535). Ďalej sa v celom *Codexe revúckom* vyskytujú už len dve humorné podania, v časti A opäť o dvoch šibaloch (AaTh 1525 N + 1654) a v časti C rozprávka o pretekoch s čertom (AaTh 804 B + 1072 + 1071 + 1084 + 1036). To všetko je dohromady predsa len počet neporovnateľne nízky, pokiaľ máme na mysli predovšetkým *Zábavník štiavnický*, ktorý dokonca obsahuje približne o pätinu textov menej. Ako vidieť, pozornosť zberateľov sa tu orientovala inde, čo je ostatne pochopiteľné, lebo tento Codex vznikol v okruhu rodiny Samuela Reussa a jeho synov, prevažne v rozpätí rokov 1840—1844; do časti C však zapisoval ešte neskoršie, až do roku 1870, Pavol Dobšínský.

Práve z toho roku, teda z dobovej atmosféry už podstatne inej, pochádza zápis poslednej menovanej rozprávky o hlúpom čertovi.

Z ďalších dostupných *Codexov* je potrebné zmieniť sa ešte o dvoch, o *Codexe (liversorum auctorum A* a o *Codexe tisovskom*. Oba tieto súbory poskytujú podobný obraz ako *Codex revúcky*: Prinášajú vždy iba po troch textoch, ktoré sa dajú považovať za doklad ľudového humoru v próze. V jednom prípade ide síce o zborník rôznych autorov, avšak usporiadateľom a spracovateľom bol iba Francisci-Rimavský, ktorý sa od konca roku 1843 zaoberal myšlienkou vydať zbierku slovenských rozprávok. Ako vieme, jeho zámer sa uskutočnil o dva roky neskoršie, a niekoľko textov, ešte prepracovaných, zaradil do tejto zbierky. Bokom však odložil mimo iných tri záznamy, z ktorých dva možno označiť za čisto humoristické rozprávky. Jedna z nich rozvíja dej opäť v rámci stávkky o nos (AaTh 1000). Druhá sa začína ozvenou rozprávkového typu o mužovi, ktorý myslel, že porodí (AaTh 1739), potom sa prechádza k istému ohlasu sujetu o zajacovi domnele vyliahnutom z vajca (AaTh 1319) a hlavné rozprávanie sa sústreďuje na príbehy o oklamaní a zastrašení hlúpeho čerta (AaTh 1060 + 1049). Tretí záznam je humoristicky zameraný iba okrajovo, a to vsunutím jednej z verzií o majstrovskom, šikovnom zlodejovi (AaTh 1525 D) do zložitejšej dejovej štruktúry. Pri celkovom počte 38 textov nemôžu tri menované ukážky dostatočne prispieť k vystihnútiu charakteru vtedajšieho rozprávačského fondu, hoci v niektorých prvkoch predkladajú dejové články doteraz nezaregistrované.

Vcelku to isté platí o *Codexe tisovskom* taktiež zo začiatku štyridsiatych rokov, lebo i on mal podľa zoznamu obsiahnuť v úhrne všetkých troch časti 38, prípadne 39 textov — z nich tri sú nezvestné — a 3 humoristické podania

tiež prinášajú niektoré črty zberateľsky predtým nepodchytené. Tieto rozmarné skladby predkladá vlastne iba tretia časť, *Codex tisovský C*. Po prvý raz sa tu objavuje „zábavné rozprávanie“ o troch grošoch a o kráľovom obraze na minci (AaTh 921 A + 922 B), rovnako ako historika zložená z dvoch plne tu rozvinutých typov o mužovi, ktorý si myslel, že porodí, a o teľati, ktoré muža domnele zožralo (AaTh 1739 + 1281 A). Táto druhá rozprávka na rozdiel od prvej nebola pre svoj obscénny či „ostrý“ ráz publikovaná, avšak jej spracovanie na základe textu z tohto *Codexu* sa zachovalo v rukopisnej pozostalosti Pavla Dobšínského. Ďalší záznam predstavuje inú variáciu humoristického podania o domnelom hrdinovi, tentokrát so všetkými podstatnými znakmi základnej rozprávkovej látky (AaTh 1640). Pre úplnosť ešte dodajme, že jeden z troch nezvestných textov, o ženských sľuboch z *Codexu tisovského B*, trochu pripomína niektorými črtami typ, ktorý sa obyčajne zaraďuje do humoristického žánru, totiž o vdove z Efezu (AaTh 1510), avšak slovenské spracovanie je celkom posunuté do roviny poverového podania o mŕtvych, ako sa dá usudzovať z výťahu v zachovanom rukopisnom *Obsahu povestí ponapravených (conferovaných) a do tlače prihotovených*.

Tolko možno povedať o početnom zastúpení veselých, rozmarných príbehov v *Prostonárodných zábavníkoch* a *Codexoch*. Z toho istého obdobia, približne zo štyridsiatych rokov minulého storočia, pochádza ešte celý rad ďalších rukopisných zbierok, ktoré však pre nás, pokiaľ v nich hľadáme ľudový humor, nemajú už taký význam.

Výnimku predstavuje iba útla zbierocka *Povestí oravské*. Medzi 10 textami totiž zisťujeme 4, ktoré nás z hľadiska humoru zaujímajú. Jeden z nich — o počestnom, ktorý skrotil strašiacich čertov, chytil smrť a ľstou sa dostal do neba

(AaTh 330 B) — sa síce celý nerozvíja v humornej polohe a na povrch vystupuje iba niekoľko zábavných, žartovných prvkov, ale ostatné tri si podržávajú už celkový humoristický charakter a navyše ide o príbehy, ktoré látkovo obohacujú našu predstavu o skladbe slovenských humoristických podaní v prvej polovici 19. storočia. Zoznamujeme sa tu s rozprávkou o zadusených a vojacom povynášaných vohľačoch (AaTh 1536 B), frivolne ladenou, hoci nie až natoľko ako dve variácie na motívy o nevernej žene prichytenej s milencom a o vyhnaní zlého ducha (Krzyżanowski 1535 A), pričom druhý variant pripojením ďalších prvkov nadobudol ešte viac obscénnosti.

Ostatné rukopisné zbierky neprihliadajú na humorné prozaické kúsky alebo prihliadajú na ne iba ojedinele. Osemnásťročný Pavol Dobšínský začal vydávať rukopisný *Zábavník levočských Slovákov — Holubica* a do prvého a zároveň posledného ročníka 1846—1847 zaradil aj štyri rozprávky, medzi nimi humoristickú „prostonárodnú bájkú“, v ktorej vlk — a teda nie medveď ako predtým v *Prostonárodnom zábavníku III* — poznáva silu človeka (AaTh 157).³⁸

Inak v týchto ďalších, malých zbierkach nachádzame zhodne vždy po dvoch žartovných rozprávaniach. Časovo prvé miesto zaujíma *Národní zábavník* na rok 1845—1846 s 11 textami. Humor je tu zastúpený rozprávkou o putujúcej mŕtvoľe (AaTh 1536 A) a nie veľmi vtipnou historkou o tom, ako úradníci prestali v nedeľu chodiť do krčmy a krčmár musel odísť z dediny; pre tento príbeh, v ktorom sa snáď odráža skutočná udalosť, sme zatiaľ v medzinárodnom systéme *Aarneho — Thompsona* nenašli umiestnenie. O niečo neskoršie vznikol rukopis s názvom *Rozličné rozprávky*. Medzi dvadsiatimi textami z ktorých prvý má dátum 15. apríla 1846, jeden rozvíja mnohoepizo-

dické rozprávania o Ďurovi-truľovi (vo veľmi zložitej štruktúre dominujú typy AaTh 1696 a 1685); iný záznam je dkladom variačných možností rámcového rozprávania stávk o nos (AaTh 1000).

Iba čiastočne do štyridsiatych rokov, a to do ich sklonku, patrí jedna rukopisná zbierka Pavla Dobšinského *Slovenskje prostonárodňje povesti* s 15 záznamami; pri deviatom je pripísaný dátum 13. 6. 1849, nasledujúce sú mladšie. Zo starších textov nás zaujme rozprávka o nedobrej žene, ktorá chcela svojho muža oslepiť a ktorú jej muž, keď sa utopila, musel hľadať hore vodou (AaTh 1380 + 1365 A). Druhý humoristický záznam pochádza asi z konca roku 1857 a obsahuje novú verziu o domnelom hrdinovi, tentokrát o jeho výprave k obrom (zbojníkom) pre unesenú princeznú (základný typ AaTh 1640). Prípadne — po prijatí Dobšinského koncepcie humoru — možno ďalej menovať *pripovedku o Žrútovi* (porov. AaTh 2028 + 511). V sedemdesiatych rokoch sem P. Dobšinský pripísal dodatočne inú verziu (porov. AaTh 511). Motív o žrútovi sa v nej nahradzuje sporom medzi manželmi a označenie žart pre ňu je ešte problematickejšie. Keby sme vylúčili spornú *pripovedku o Žrútovi*, tak by i v súvislosti s touto zbierkou postáčilo brať do úvahy iba dva texty.

Pre presah druhého textu do päťdesiatych rokov minulého storočia pripomeňme nakoniec zápisy horlivej zberateľky Amálie Sirotkovej, z ktorých sa zachovalo, pokiaľ vieme, 23 záznamov. Medzi prvými tromi textami z roku 1851 zaregistrujeme zložitú žartovnú rozprávku o troch príhodách študentov-šibalov v krčmách, z ktorých jeden nechtiac vystrašil kostolníka a farára (AaTh 1526 A + 1526 + Krzyżanowski 1550 + AaTh 1791). Druhé humoristické rozprávania, zachytené vari až o deväť rokov neskoršie, má za rámec znovu stávk o nos (AaTh 1000).

Takáto pestrá mozaika sa rozprestiera

pred nami pri pohľade na humoristické rozprávania, zapísané do rukopisných zborníkov zberateľmi štúrovskej generácie. Najmä v nich môžeme vidieť doklady ústneho prejavu nášho ľudu. Hoci po formálnej stránke neposkytujú ešte autentický obrázok hovoreného slova, predpokladáme, že stupeň štylizácie v nich nedosahuje taký stupeň ako v tlačených textoch či textoch určených pre tlač, a že na rozdiel od nich bola v prípadných rekonštrukciách obsahová autenticnosť rovnako menej narušovaná.

Avšak výpočtom žartovných príbehov nezískavame iba prehľad, čo všetko bolo zo slovenského ľudového humoru v próze zapísané. Predovšetkým si uvedomujeme, že počiatky zberateľského úsilia slovenského prozaického folklóru vôbec neboli také jednoduché a zároveň skromné, ako sa dosiaľ poväčšine usudzovalo. Ešte závažnejšie sa nám zdá, že nahliadnutím do dejín zberateľských snáh máme možnosť dospieť i k záveru o intenzite života niektorých látok na sklonku prvej polovice a aj začiatkom druhej polovice minulého storočia, čiže aspoň čiastkovo môžeme nahliadnuť aj do dejín hoci len malého radu humoristických historiek, do ich vývoja, do ich premien. Vôbec sa totiž nedá hovoriť o náhode, keď ten či onen rozprávkový typ nachádzame v záznamoch štúrovskej zberateľov viackrát než iba raz. Mohlo tu prirodzene pôsobiť osobné zaujatie pre istý žart a vtip alebo zápis v jednom rukopisnom súbore mohol vyvolať spomienku na podobné či v podstate rovnaké rozprávania. Ale zároveň sa domnievame, že v hojnejšom výskyte určitých príbehov sa odráža skutočná situácia ľudového rozprávárstva — záľuba v určitých látkach, ich preferencie u rozprávačov i poslucháčov, ich časová „módnosť.“

Pri sumarizovaní vidíme, že mimoriadny záujem vzbudzovali vtedy rozprávky o dvoch šibaloch a variácie na tému stávka o nos. K veľmi obľúbeným

podaniam zrejme patrila aj rozmanite stvárňovaná rozprávka o domnelom hrdinovi, ktorý zvíťazí nad obrom (zbojníkom) alebo dokonca družinou obrov (zbojníkov). Ak sa práve prvé dve rozprávania dostali ako jediné výrazne humoristické texty do *Slovenských povestí* A. H. Škultétyho a P. Dobšinského, tak nepochybne iba pre túto silnú frekvenciu v ľudovom prostredí. Naproti tomu sujet o domnelom hrdinovi napriek svojej rozšírenosti zostal mimo vydanej či na vydanie pripravenej zbierky, hoci si ho zberateľ všimol a zanechal nám o ňom poznámku ešte v súvislosti s iným variantom v jednom z nezvestných rukopisných súborov.

Na prvý pohľad v každom smere bolo úplne inak s rozprávkou o domnelých prorokoch v koženom vreci. Počítalo sa s ňou v knižnom vydaní, ako možno usudzovať zo zoznamu súvisiaceho s plánom L. Reussa na novú, na Rima v s k é h o nadväzujúcu zbierku. Zdalo by sa, že tento prozaický typ podobne ako látka o putovaní Mechúrika a jeho kamarátov zaujal pred editorom len zapisovateľa, keď z *Codexu revúckeho C* pravdepodobne prešiel s malými odchýlkami najprv do *Prostonárodného zábavníka IV* a keď sa samostatne ďalej v nových variáciách do rukopisných súborov už nepremietol. Lenže i táto rozprávka, domnievame sa, bola hlbšie zakotvená vo vtedajšom rozprávkovom repertoári; doplnme, že jej ohlasy prešli do úvodu textu o krave zdedenej a predanej zbútlavenému stromu v *Prostonárodnom zábavníku II*.

Podobne sa možno dívať aj na novelistický typ o múdrej dcére. Hoci text z *Codexu revúckeho A* bol prepísaný do *Prostonárodného zábavníka III*, nemožno robiť záver iba v tom zmysle, že zberateľa či pozorovateľa tohto druhého rukopisného súboru upútal. Aj táto humorne orientovaná novela podľa všetkého zapustila vo vtedajšej ľudovej tradícii hlbšie korene. Nevychádzame totiž

len zo zachovaných kusých, nie veľmi jasných správ o dnes nezvestných rukopisoch, keď z náznakov tušíme i ďalší výskyt našej témy. Náš predpoklad podopiera aj — a znovu tu zdôrazňujeme — ohlas v jednom z motívov, ktorými sa rozširuje druhá variácia z *Povestí oravských* o nevernej žene prichytenej s milencom a o vyhnaní zlého ducha.

Ale vráťme sa ešte k tým prípadom, keď celé prozaické typy alebo aspoň ich podstatné časti vstupovali do rôznych podôb a keď nám záznamy v rukopisných súboroch umožňujú nahliadnúť do týchto obmien a dochádzať k záverom o dobovej obľube určitých humorných podaní v ľudovom spoločenstve. Okrem práve spomenutej rozprávky o nevernej žene môžeme tu spomenúť aj varianty o domnelom hádačovi — doktorovi Vševedovi, o vlkovi (medveďovi), ktorý poznáva silu človeka, o putujúcej mŕtvole, pričom treba vziať do úvahy i látkovo podobnú rozprávku o zadusených a vojacom povynášaných vohľačoch, ďalej o nedobrej žene, ktorá chcela svojho muža oslepiť a ktorú jej muž, keď sa utopila, musel hľadať hore prúdom. Treba tu pripomenúť taktiež obmeny o princeznej, ktorú prostý hrdina z ľudu rozosmial rozprávaním komických príhod. V tejto rozprávke zrejme našiel záľubu i zapisovateľ, keď ju z *Codexu revúckeho A* prevzal do *Prostonárodného zábavníka III*. Humorne okrajové podanie *My traja bratia* prerástlo do vydavateľskej záľuby, o čom nás presvedča ako zoznam súvisiaci so zmieneným plánom L. Reussa, tak spracovanie rukopisnej predlohy v zbierke A. H. Škultétyho a P. Dobšinského. Touto predlohou bol zápis z druhej rukopisnej, nezvestnej zbierky P. Dobšinského; poznáme iba zachovaný výťah, ktorý nám zároveň s jedným, spomenutým variantom pomáha nájsť potvrdenie o hlbšom začlenení tejto čarovnej látky vo vtedajších prozaických prejavoch.

Mimochodom sme ukázali, že sujeto-

vé či motivické súvislosti v rôznych variantoch, prezrádajúcich vo svojom súhrne dobovú obľubu určitých anekdot a žartov, nevystupujú na povrch vždy samy osebe a že ich rozpoznáme niekedy až po detailnejšom rozbere. Ešte citlivejšie musíme postupovať v ďalších prípadoch, keď nemôžeme vedľa seba postaviť celé texty alebo ich podstatné úseky. Pomerne najľahšie rozpoznáme látkové súvislosti medzi spomenutými dvoma epizódami o majstrovskom, šikovnom zlodejovi (zbojníkovi), pričom v každom prípade bol dej konštruovaný úplne odchylné. Avšak nielen tieto spojitosti signalizujú intenzívny život tejto rozprávky. Pri podrobnejšom rozbere zaznamenáme, že iný motív o šikovnom zlodejovi prenikol v určitej úprave aj do druhej variácie obscénnej poviedky o nevernej žene prichytenej s milencom a o vyhnaní zlého ducha. K tomu nakoniec treba pripočítať niekoľko záznamov — pravdepodobne tri — z dvoch nezvestných *Zábavníkov štíavnických*, o ktorých máme nejasné správy.

Po hlbšej analýze cítime aj väčšiu frekvenciu typu o troch kamarátoch, ktorí ľstou získajú zásoby, napr. mäso, víno a žemle, alebo o mužovi, ktorý si myslel, že porodí. V súvislosti s posledným typom nachádzame v prepise zoznamu *Výber samostatných pôvodných slovenských povestí* z konca päťdesiatych rokov túto poznámku: „Žart všeobecne u Slovákov obľúbený.“ Alebo v rozprávke o *Đurovi-truľovi* sa medzi prvými epizódami rozpráva o predaji plátna stĺpu, ktorý zavrzga, avšak ďalej motív už mizne. Ak sa má podrobne stanoviť štruktúra celej tejto veľmi zložitej rozprávky, tak nemožno zabudnúť ani na tento nepatrný náznak — nejde tu o nič iného ako o ohlas látky, v ktorej hlupák predá kravu krížu (stromu), pod ktorým nakoniec nájde poklad, podobne ako sa stalo v citovanej rozprávke o krave zdedenej a predanej zbutlavenému stromu. Teda i nepatrná

zmienka môže prispieť k predstave o životnosti rozprávkového typu.

Vo vývodoch by sa prirodzene dalo pokračovať a predovšetkým upozorňovať, že by bolo možné stanoviť i niekoľko tematických cyklov, ktoré dosť presvedčivo charakterizujú ľudový humor v rozprávaní ku koncu prvej polovice minulého storočia na Slovensku. Tu pripomeňme iba naznačenú príbuznosť typu o putujúcej mŕtvoľe s rozprávkou o zadusených a vojakom povynášaných vohlačoch a na záver uveďme aspoň jeden cyklus, ktorého frekvencia v tom čase bola značná — rozprávky o oklamáných a zastrášených čertoch (obľudách, obroch, ap.).

Tému, ktorú sme stanovili v názve štúdie, môžeme považovať v podstate za vyčerpanú. Na vybraných textoch z obdobia staršej slovenskej literatúry sme ukázali, že ich predlohou v nejednom prípade bola alebo mohla byť ústna slovesnosť, v ktorej nijako irelevantné miesto prináležalo humorných skladbám. Závěry tohoto druhu majú zároveň podmienenú platnosť. Treba brať do úvahy ešte opačný postup, totiž prechod z literatúry do ústnej tradície, ktorý mohol mať aj kontinuitnú povahu v podobe stále trvajúceho spätného preberania a vzájomného pôsobenia, i čo sa týka jedného humorného sujetu.

Spoľahlivejšie závery o existencii humoru v slovenskej prozaickej tradícii možno si urobiť z obdobia, keď sa už prikročilo k cieľavedomej zberateľskej činnosti na úseku ľudovej prózy. Tu zbierky vydané alebo pripravené do tlače poskytujú úplne iný obraz než rukopisné zborníky, predovšetkým *Zábavníky* a *Codexy*: Na jednej strane sa stretávame s nulovou alebo minimálnou prezenciou humoru, na druhej strane sú anekdoty, žarty a iné prozaické skladby humoristického zafarbenia zastúpené v relatívne vysokom počte. Pritom je pozoruhodné, že najväčšia časť

všetkých týchto rozprávani bola zapísaná do uvedených zborníkov za veľmi krátky čas, približne v priebehu poldesaťročia, teda začiatkom štyridsiatych rokov minulého storočia. Napriek tomu ani tieto rukopisy nenačrtávajú rovnaký obraz a humorné podania v nich teda nie sú zaregistrované ekvivalentne. Tak sa stalo, že do výberu látok sa neraz premietli tie isté tendencie ako pri príprave zbierok na vydanie. Naproti tomu tí zberatelia či poriadatelia zborníkov, ktorí neboli zasiahnutí dobovou teóriou dávnovekosti folklórnej tvorby, orientovali sa tiež na iné útvary než na rozprávky, prevažne čarovné.

Ak teraz do nášho zorného poľa zahrnieme prvé, sprostredkované doklady o slovenskom prozaickom humore a k nim pripojíme záznamy z obdobia, keď sa už vyvíjala folkloristika ako veda, a ak zároveň budeme mať na mysli i dobovú determinovanosť alebo závislosť na vtedajších teoretických názoroch, negatívne ovplyvňujúcich vydavateľský a čiastočne i zberateľský záujem o celú šírku ľudovej prózy, dospejeme k dosť jednoznačnej predstave: Bohatstvom výskytu humorných podaní sa naša súčasnosť nijako podstatne nelíši od minulosti, a to dokonca

ani od obdobia, pre ktoré predpokladáme — niekedy až príliš romanticky — intenzívny život najmä čarovných rozprávok. Ľudový humor, ako ho dnes zachytávame v zápisoch ľudovej prózy, sa prirodzene líši od ľudového humoru predchádzajúcich etáp. Rozdiel však nespočíva v kvantitatívnej, ale v kvalitatívnej stránke alebo vo voľbe tém, nehľadiac na spôsob konkrétneho stvárnenia za účasti odlišných formálnych (štylistických, poetických) princípov a odlišných reálií. Inak povedané, z podaného výpočtu látok sa nám črtajú i kontúry celkovej sústavy, ktorá je podstatne vzdialená od súčasného fondu prozaických podaní. V tejto sústave sú niektoré humorné rozprávania alebo niektoré ich prvky doložené viackrát a na základe týchto dokladov alebo náznakov môžeme vysloviť domnienku o ich obľube a typickosti v tej dobe. Avšak kontúry zmienenej sústavy vyžadujú spresnenie, ku ktorému možno dospieť analýzou ešte ďalšej zberateľskej a vydavateľskej činnosti Pavla Dobšinského, ktorú treba vidieť aj v relácii s dielom Boženy Němcovej. Doplnenie pohľadov z tohoto zorného uhla si však vyžaduje osobitnú štúdiu.

POZNÁMKY

- 1 DZUBÁKOVÁ, M.: Codex revúcky ABC. Slov. Národop., 21, 1973, s. 393—412. — TÁ ISTÁ: Niekoľko myšlienok o Codexe revúckom B. Slov. Národop., 23, 1975, s. 93—103. — BRTÁŇ, R.: Folklórne zápisy Jána Bohuslava Kalinčiaka. Slov. Národop., 26, 1978, s. 112—121.
- 2 VOTRUBA, Fr.: Slovenský humor a satira. In.: Kniha slovenského humoru. Liptovský Sv. Mikuláš 1958, s. 367.
- 3 Priekopnícku prácu tu vykonal predovšetkým Jozef Minárik. Pozri aspoň jeho edíciu Piesne a verše pre múdrych i bláznov (Bratislava 1969), neobsahujúcu síce, ako z názvu vyplýva, prozaické skladby, na ktoré sa však upozorňuje v príslušných komentároch. Po tejto stránke porov. ďalej jeho vydanie BAJZA, J. I.: Veselé prí-

- behy a výroky. Bratislava 1978, najmä s. 276—277. — Tieto výsledky zhrnul ELIÁŠ, M.: Kratochvíľne historky, Martin 1978, pozri hlavne jeho doslov O slovenskom humore a satire, s. 240—243 a 284—286, kde sa publikujú aj prozaické texty. — Pre ďalšie bádanie o folklórnej próze uvedených období je podnetná najmä štúdia MINÁRIKA, J.: Anonymná próza v rukopisných zborníkoch v 18. a 19. storočí. Slov. Národop., 21, s. 535—552.
- 4 MINÁRIK, J.: Piesne a verše pre múdrych i bláznov, c. d., s. 136—137.
- 5 Tamtiež, s. 82 a 103.
- 6 ELIÁŠ, M.: c. d., s. 284—285.
- 7 MINÁRIK, J.: Piesne a verše pre múdrych i bláznov, c. d., s. 141—144, 151—153.
- 8 POLÍVKA, J.: Súpis slovenských rozprá-

- vok IV. Turčiansky Sv. Martin 1930, s. 501–509.
- 9 Tamtiež, s. 509–511.
- 10 Pozri taktiež POLÍVKA, J.: Lidové povídky slovanské I. Praha 1929, s. 23–86.
- 11 LIUNGMAN, W.: Die schwedischen Volksmärchen. Berlin 1961, s. 307, typ 1539 Der Hut (Stock) zahlt alles.
- 12 Slovenské ľudové rozprávky, rkp. pripravený do tlače, č. textu 389, 575.
- 13 MINÁRIK, J.: Piesne a verše pre múdrych i bláznov, c. d., s. 84.
- 14 Tamtiež, s. 153–154.
- 15 Slovenské ľudové rozprávky, c. d., č. 250, 494.
- 16 POLÍVKA, J.: Súpis slovenských rozprávok V. Turčiansky Sv. Martin 1931, s. 38.
- 17 MINÁRIK, J.: Piesne a verše pre múdrych i bláznov, c. d., s. 154.
- 18 Slovenské ľudové rozprávky, c. d., č. 177.
- 19 Pozri pozn. 16.
- 20 Pozri výber FÁNDLY, J.: Rozprávky rozmarné i poučné. Bratislava 1973, s. 59–61.
- 21 BAJZA, J. I.: Veselé príbehy a výroky, c. d., s. 41.
- 22 POLÍVKA, J.: Súpis slovenských rozprávok IV, c. d., s. 265.
- 23 Tamtiež, s. 262–265.
- 24 LIUNGMAN, W.: c. d., s. 290.
- 25 MINÁRIK, J.: Bajzova kniha humoru. In: BAJZA, J. I.: c. d., s. 274.
- 26 POLÍVKA, J.: Súpis slovenských rozprávok V., c. d., s. 59–61. — Slovenské ľudové rozprávky, c. d., č. 32, 89.
- 27 Pozri MARKOV, J.: Z rukopisnej pozostalosti Jána Čaploviča. Slov. Národop., 4, 1956, s. 511.
- 28 GAŠPARÍKOVÁ, V.: Geŕo Sebechlebský v súčasnej prozaickej tradícii. Slov. Národop., 27, 1979, s. 369–398. Tamtiež odkazy na ďalšiu literatúru.
- 29 TÁ ISTÁ: Ján Kollár a rozprávky. In: Biografické štúdie VI. Martin 1976, s. 163–172.
- 30 Faksimile Rimavského zbierky Slovenskje povesti. Vydala Matica slovenská 1975.
- 31 Úvod a zoznam rozprávok uverejnil POLÍVKA, J.: O zberateľoch a zbierkach slovenských rozprávok. In: Súpis slovenských rozprávok I. Turčiansky Sv. Martin 1923, s. 49–67. Význam Polívkovej štúdie (s. 1–158) spočíva v tom, že nielen podala prvý ucelený prehľad zberateľských snáh, ale že aj publikovala ďalšie rukopisy alebo zoznámila aspoň v názvoch s rukopisnými Codexami a Zábavníkmi, o ktoré predovšetkým opierame svoje nasledujúce výklady; Polívkove údaje o týchto zborníkoch sme overili v Literárnom archíve Matice slovenskej (LAMS), kde sú rukopisy uložené. Konkrétne texty, na ktoré sa odvolávame, zaradil J. Polívka na príslušné miesta svojho päťdielného Súpisu. Namiesto mechanických odvolávok na tieto texty odkazujeme radšej na typy, ako ich zaznamenáva najmä AaTh.
- 32 GAŠPARÍKOVÁ, V.: Slovenské humorigastické podania v diele Boženy Němcovej a Pavla Dobšinského. Slov. Národop., 28, 1980 (v tlači).
- 33 VÁCLAVEK, B.: Písemnictví a lidová tradice. Praha 1947, s. 39.
- 34 Porov. aspoň údaj B. Němcovej, o ktorom sa zmieňujeme v štúdiu cit. v pozn. 32.
- 35 REUSS, S.: Einverständigung. In: Rkp. Codex revúcky B, s. 1–7.
- 36 KRZYŻANOWSKI, J.: Polska bajka ludowa w układzie systematycznym I – II. Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1963.
- 37 THOMPSON, ST.: Motif-Index of Folk-Literature I–VI. Bloomington – Copenhagen 1955–1958.
- 38 Pozri faksimile rkp. zábavníka Holubica. Martin 1977, s. 190–192. Toto faksimile vydala Matica slovenská ako zv. 6; predtým, v roku 1974 ako zv. 5 vyšiel rkp. časopis z r. 1846 Živuoť – Zábavník od a pre levočských Slovákov, neorientovaný však folklórne, takže ťažko možno predpokladať ľudovú predlohu pre niekoľko anekdot tam obsiahnutých.

НАЧАЛО ПРОЯВЛЕНИЯ ИНТЕРЕСА К ЮМОРИСТИЧЕСКИМ РАССКАЗАМ В СЛОВАКИИ

Резюме

Исследование современности показывает, что наиболее распространенными прозаическими образованиями сегодня являются юмористические рассказы и рядом с ними рассказы из жизни (мемораты) в большин-

стве своем также отличающиеся юмористическим содержанием. Этот факт может вызвать неверное представление, что именно юмор в народной прозе является из-за своей распространенности современным фе-

номеном. Кажется, что в Словакии он не соизмерим с ситуацией в прошлом, прежде всего непосредственно перед возникновением фольклористики и ее первых шагов, т. е. в последнем десятилетии 18 века и первой половине 19 века. Для того чтобы тогдашнее действительное положение народных прозаических преданий основанных на юморе было поставлено в правильное соотношение с современностью, автор сделал подробный анализ.

На избранных текстах периода старословацкой литературы открыла, что их образцами неоднократно было или могло быть устное народное творчество, в которых не последнее место принадлежало юмористическим сочинениям. Подобные выводы весьма условны, ибо следует принимать во внимание и то, что существовал и обратный процесс, т. е. переход из литературных образцов в устные традиции, данное отношение могло иметь непрерывный характер в форме постоянно существующего взаимодействия и взаимовлияния.

Более точные выводы о существовании юмора в словацком устном народном творчестве можно сделать из анализа периода, когда уже приступили к целенаправленной собирательской деятельности. Те собрания, который уже изданы или подготовлены к печати дают совсем иное представление, чем рукописные сборники прежде всего так называемые Забавники и Кодексы, представляющие множество и относительную верность фиксирования словацкой народной специфичности: с одной стороны, можно встретиться с нулевым или минимальным проявлением юмора, а с другой стороны, юмористические повествования представлены достаточно большим количеством. При этом достойно внимания то, что самая большая часть этих повествований была записана в упомянутых сборниках за весьма корот-

кое время, приблизительно за пять лет, т. е. в начале 40-ых годов прошлого века. Несмотря на это эти рукописи не обрисовывают одинаковую картину юмористического устного предания, т. е. не зарегистрированы эквивалентно. Так случилось, что к выбору материала не раз примешались те же тенденции, что и при подготовке сборников к печати. Напротив, те собиратели или лица готовящие сборники, которые не были под влиянием временной теорией старины, ориентировались также на иные образования, чем на сказки, по преимуществу волшебные.

Если теперь в поле зрения собрать первые, опосредованные документы о словацком прозаическом юморе и к ним присоединить записи с периода, когда фольклористика развивалась как наука, а также если одновременно принять во внимание эпохальную детерминацию или зависимость от тогдашних теоретических взглядов, негативно влияющих на издательский а частично и на собирательский интерес к всей полноте народной прозы, то следовательно можно прийти к достаточно схематическому выводу — богатством проявления юмористических преданий современность существенно совсем не отличается от прошлого, наконец даже от периода, о котором предполагается, иногда даже слишком романтично, что в нем главным образом существовали только волшебные сказки. Народный юмор, как его сегодня фиксируют записи народной прозы, естественно отличается от народного юмора минувших эпох. Различие, однако, не покоится в количественной, а в качественной стороне дела, или в выборе тем, не принимая во внимание способ конкретного создания при участии различных формальных (стилистических, поэтических) принципов и других реалий.

DIE ANFÄNGE DES INTERESSES FÜR VOLKSTÜMLICHE HUMORISTISCHE ERZÄHLUNGEN IN DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Die Erforschung des gegenwärtigen volkstümlichen Wortschaffens zeigt, daß die humoristischen Erzählungen und neben ihnen die Erzählungen aus dem Leben (Me-

morate), von denen ein großer Teil ebenfalls einen humoristischen Inhalt hat, heute zu den frequentiertesten Prosaformen gehören. Diese Tatsache könnte den fal-

schen Eindruck erwecken, daß gerade der Humor in der Volksprosa wegen seines häufigen Vorkommens ein heutiges Phänomen ist. Es scheint, als ob sich dieser Zustand mit der Situation in der Vergangenheit, vor allem mit der Zeit vor der Entstehung der Folkloristik und ihrer ersten Anfänge, also in den letzten Jahrzehnten des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, nicht vergleichen ließe. Um den damaligen tatsächlichen Bestand an humoristischen volkstümlichen Prosaerzählungen in ein richtiges Verhältnis zur Gegenwart zu bringen, unterzog die Autorin diese Schöpfungen einer eingehenderen Analyse.

An ausgewählten Texten aus der älteren slowakischen Literatur stellte sie fest, daß in mehr als einem Fall das mündliche Wortschaffen ihre Vorlage war oder doch sein konnte. Unter diesen Werken nahmen humoristische Kompositionen einen gewiß nicht irrelevanten Platz ein. Schlußfolgerungen dieser Art haben aber nur bedingte Gültigkeit – man muß noch den entgegengesetzten Vorgang in Erwägung ziehen, nämlich den Übergang der Stoffe aus der Literatur in die mündliche Tradition. Diese Beziehung konnte auch einen kontinuierlichen Charakter haben, und zwar in der Form einer dauernden Rückübernahme und einer gegenseitigen Beeinflussung.

Verlässlichere Schlüsse über das Vorkommen des Humors in der slowakischen Prosatradition kann man aus der Epoche ziehen, in der man bereits mit einer zielbewußten Sammeltätigkeit begann. Die herausgegebenen oder zum Druck vorbereiteten Sammlungen aus dieser Zeit bieten ein ganz anderes Bild, vor allem die sog. Almanache und Kodexe, die wegen ihrer großen Anzahl und relativen Treue der Aufzeichnung ein slowakisches Spezifikum darstellen. Auf der einen Seite können wir in diesen Sammlungen ein völliges Fehlen oder doch nur ein minimales Vorkommen des Humors feststellen, auf der anderen Seite sind in ihnen humoristische Schöpfungen in ziemlich großer Anzahl vertreten. Bemerkenswert ist dabei die Tatsache, daß der größte Teil dieser Erzählungen binnen einer sehr kurzen Zeit

in die erwähnten Almanache aufgenommen wurde, ungefähr binnen einem halber Jahrzehnt, also zu Beginn der vierziger Jahre des vorigen Jahrhunderts. Trotzdem zeigen auch diese handschriftlichen Sammlungen kein einheitliches Bild und die humoristischen Erzählungen sind in ihnen nicht gleichmäßig verzeichnet. So geschah es, daß öfters die gleichen Tendenzen in die Auswahl der Stoffe projiziert wurden, wie bei der Vorbereitung der Sammlungen zur Edition. Im Gegensatz dazu orientierten sich die Sammler und Verfasser von Sammelbänden, die nicht von der zeitgenössischen Theorie der Urtümlichkeit der Märchen beeinflußt waren, auch auf andere Prosaformen, nicht nur auf die Zaubermärchen.

Wenn man jetzt die ersten, vermittelten Belege über den Humor in der slowakischen Volksprosa in die Sicht einbezieht und sie mit den Aufzeichnungen aus der Zeit vergleicht, da sich die Folkloristik bereits zu einer Wissenschaft entwickelt hatte, und wenn man gleichzeitig auch die zeitgenössische Determiniertheit und die Abhängigkeit der Sammler von den damaligen theoretischen Ansichten in Betracht zieht, die das Editions- und zum Teil auch das Sammlerinteresse für die ganze Breite der Volksprosa negativ beeinflussten, dann gelangt man zu einer recht eindeutigen Vorstellung: in bezug auf den Reichtum an humoristischen Erzählungen unterscheidet sich die Gegenwart nicht wesentlich von der Vergangenheit, ja selbst nicht einmal von jener Epoche, in der man – manchmal gar zu romantisch – ein intensives Leben der Märchen, hauptsächlich der Zaubermärchen, voraussetzte. Der volkstümliche Humor, wie er heute in den Aufzeichnungen der Volksprosa festgehalten ist, unterscheidet sich natürlich vom Humor früherer Epochen. Der Unterschied beruht jedoch nicht auf der Quantität, sondern nur auf der qualitativen Seite der Erzählungen und auf der Wahl der Themen, ungeachtet der jeweiligen Methode der konkreten Gestaltung des Stoffes unter Verwendung verschiedener formaler (stilistischer, poetischer) Prinzipien und Realien.

Slovenský národopis

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej
akadémie vied

Ročník 28, 1980, číslo 1

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied

Hlavná redaktorka
PhDr. BOŽENA FILOVÁ, CSc.

Výkonná redaktorka
PhDr. VIERA GAŠPARÍKOVÁ, CSc.

Tajomníčka redakcie
PhDr. Zora Vanovičová

Typografia: *Eva Kovačevičová*

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.
Václav Frolec, CSc., doc. PhDr. Emília
Horváthová, CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová,
CSc., Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan
Leščák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek,
CSc., PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc.
PhDr. Štefan Mruškovič, CSc., PhDr.
Viera Nosáľová, CSc., PhDr. Adam Pranda,
CSc., doc. PhDr. Antonín Robek, CSc.

Redakcia: 884 16 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného
povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné pred-
platné Kčs 80,—

Výmer SÚTI č. 8/6.

Rozširuje Poštová novinová služba, objed-
návky vrátane do zahraničia a predplatné
prijíma PSN — Ústredná expedícia a do-
voz tlače, Gottwaldovo nám. 6/VII, 884 19
Bratislava. Možno objednať aj na každej
pošte alebo u doručovateľa.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-
adémie vied, 1980

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Института этнографии Словацкой Ака-
демии Наук

Год издания 28, 1980, № 1

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии
Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Д-р Вера
Гашпарикова

Адрес редакции: 884 16 Братислава, Клемен-
сова 19

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift des Ethnographischen Institutes
der Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Jahrgang 28, 1980 Nr. 1. Erscheint viermal
im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der
Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und
PhDr. Viera Gašpariková

Redaktion: 884 16 Bratislava, Klemenso-
va 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Ethnographic Institute of
the Slovak Academy of Sciences

Volume 28, 1980, No. 1

Published quarterly by VEDA, the Pub-
lishing House of the Slovak Academy of
Sciences.

Managing Editors PhDr. Božena Filová
and PhDr. Viera Gašpariková

Editor: 884 16 Bratislava, Klemensova 19,
L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de
l'Académie slovaque des sciences

Anné 28, 1980, No. 1

Parait quatre fois par an, Editions de VE-
DA, maison d'édition de l'Académie slova-
que des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et
PhDr. Viera Gašpariková

Rédaction: 884 16 Bratislava, Klemensova
19

Distributed in the socialist countries by
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-
slava, Czechoslovakia, Distributed in West
Germany and West Berlin by KUBON
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For
all other countries, distribution rights are
held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodi-
cal Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Am-
sterdam HOLLAND

